

ГОЛИ ОТОК

**КРАТОК ВОДИЧ ЗА ИСТОРИЈАТА НА
ЛОГОРОТ НА ГОЛИ ОТОК**

Регионална канцеларија на фондацијата Фридрих Еберт во Загреб

Фондацијата Фридрих Еберт (FES) е најстарата политичка фондација во Германија со богата традиција на социјалдемократија која датира од 1925 година. Работата на нашата политичка фондација се фокусира на основните идеи и вредности на социјалдемократијата: слобода, правда и солидарност. Нè поврзува со социјалдемократијата и независните синдикати.

Регионалната канцеларија на Фондацијата Фридрих Еберт во Загреб е отворена во 1996 година и е одговорна за проекти во Хрватска и Словенија. Главните компоненти на нашата работа се зајакнување на демократските институции, дискусија за концептите на економски и социјални реформи, меѓуетничко помирување и дијалог, поддршка и промоција на синдикалните активности, поддршка на организациите за развој на активно и плуралистичко граѓанско општество.

Documenta - Центар за справување со минатото

Documenta - Центарот за справување со минатото е основан во 2004 година со цел да го поттикне процесот на социјално справување со минатото и да го зајакне јавниот дијалог за трауматските историски настани што го обележаа хрватското и европското општество во 20 век. Documenta посветува особено внимание на страдањата на поединци и социјални групи во војни и жртви на идеолошки мотивирано насилство во Хрватска и соседните земји.

Во градењето на демократскиот плурализам и општеството на мирот, Documenta соработува со широк спектар на јавни институции, невладини организации и медиуми во Хрватска и други земји. Активности Documenta се организирани во три основни програми: (1) Документација, (2) Јавен дијалог и јавни политики и (3) Подобрување на судските стандарди и практики.

ГОЛИ ОТОК

КРАТОК ВОДИЧ ЗА ИСТОРИЈАТА НА ЛОГОРОТ НА ГОЛИ ОТОК

д-р Мартин Превишиќ

Доцент на Катедрата за историја на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Загреб

д-р Борис Стамениќ

Координатор на програмската област „Култура на сеќавање“
Documenta - Центар за справување со минатото

Дипл. зем. инг. Влади Бралиќ

Докторанд на Архитектонскиот факултет во Загреб

Содржина

Зошто е потребна публикација за Голи Оток?	2
Зошто го негуваме споменот за Голи Оток?	3
Историски контекст на потеклото на логорот на Голи Оток	5
Голи Оток 1949 - 1956 година	7
Голи Оток 1956 - 1988 година	9
Разгледување на Голи Оток за 60 минути	10
1 - Пристаниште	12
2 - Хотел	13
3 - Жица	14
4 - Центар за самоуправа во логорот	15
5 - Петрова Рупа	16
6 - Резервоар за вода	17
7 - Работилници	18
8 - Камена зграда	19
Женски логори	21
Голи Оток - југословенска јавна тајна	25
Голи Оток во современата хрватска култура на сеќавања	27
Литература	31
Карта на Голи Оток	32

Зошто е потребна публикација за Голи Оток?

За фондацијата Фридрих Еберт, институција која се занимава со политичко образование, историјата е секогаш место за учење - оној кој се соочува со историјата треба да го стори тоа со двоен когнитивен интерес: пред се да разбере што и кога, зошто и со какви последици, но и да извлече поуки од историјата за сегашноста и иднината. Фондацијата, со својот Оддел за историја, даде огромен придонес во проучувањето на историјата на фашизмот во Германија, историјата на работничкото движење и неговите централни протагонисти и социјалната историја.

Следејќи го патот на критичката историска наука, Фондацијата Фридрих Еберт, со оваа брошура, се подготви да придонесе за разбирање на настаните на малиот јадрански остров - Голи Оток - и да овозможи да се извлечат поуки од опишаните настани, структури и врски за сегашноста и иднината.

Ке бидеме среќни ако читателите на оваа брошура, со неа во ранецот, го посетат Голи оток и притоа го почувствуваат човечкото страдање кое се случи таму меѓу убавините на природата. Справувањето со историјата на Голи Оток придонесува да не се забораваат страдањата на затворениците меѓу 1949 и 1956 година. Посетителите на островот на тој начин ќе сфатат дека не е прифатливо да им се одземе слободата на луѓето, бидејќи мислат поинаку од владетелите. Конечно, се надеваме дека оваа брошура ќе ве охрабри да се залагате за слобода, солидарност, а воедно и против неправдата и репресијата - без оглед каде ќе се случат. Притоа, свесни сме дека Голи Оток не може да ги симболизира сите оние места во светот каде што се случиле далеку поголеми ужаси. Би сакал да им се заблагодарам на авторите на публикацијата, Мартин Превишиќ, Владо Бралиќ и Борис Стамениќ, кои го направија ова важно историско истражување достапно за поширок круг читатели. Исто така, би сакал да ѝ се заблагодарам на Весна Ибришимовиќ за графичкиот дизајн на публикацијата и на Бланка Смољан од Фондацијата Фридрих Еберт за нејзината посветена работа во позадина, без која оваа брошура немаше да се појави.

Туркан Каракурт

Директор на канцеларијата на фондацијата Фридрих Еберт во Загреб

Зошто го негуваме споменот за Голи Оток?

Голи Оток е место обележано со репресија на илјадници лица приведени на островот од југословенскиот комунистички режим. Негостољубивиот и ненаселен остров меѓу Раб и Сењ е едно од најсимболичните места во модерната историја на Хрватска, односно поранешна Југославија. Но, од поранешниот камп, подоцна затвор на Голи Оток, остануваат само трошни и уништени згради каде што пасат овци во зима, а на лето туристите шетаат во потрага по искуството на „Јадранскиот Алкатраз“ што им го продаваат туристичките агенции и локалните сопственици на бродови.

Иако скоро сите во Хрватска слушнале за Голи оток, малкумина можат да кажат повеќе од неколку значајни реченици за тоа. Една од поважните причини за овој диспарат е недостаток на обемни научни истражувања за Голи Оток. Со објавувањето на книгата „Историја на Голи Оток“ од д-р Мартин Превишиќ на почетокот на 2019 година, беше направен голем чекор напред во научното истражување на оваа значајна тема. Сепак, книгата на Превишиќ во своите шестотини страници, во голема мера ја надминува потребата за информирање на просечниот посетител, односно пошироката јавност.

Оваа брошура е создадена во соработка со д-р Мартин Превишиќ претставува краток вовед во политичката историја на Голи Оток и водич за делот од островот што посетителите го посетуваат најчесто. Резултатите од долгогодишното научно истражување на д-р Превишиќ им се презентира на читателите на разбирлив и едноставен начин, погоден за читатели кои немаат претходно познавање за Голи Оток или на политичката историја на Хрватска.

Покрај обезбедувањето основни информации за кампот, подоцна затворот во Голи Оток, целта на оваа брошура е да ги охрабри читателите да размислуваат за идеолошки мотивираното насилство низ различни режими на Хрватска во 20 век. Во исто време, сакаме да ја потенцираме важноста на зачувување на човековите права и слободи на секоја индивидуа, а притоа да ја поттикнеме емпатијата кон жртвите на политичко и идеолошко насилство.

Сметаме дека јавното образование со поттикнување на критичко размислување и јавен дијалог се основни постулати за градење на социјално свесни граѓани подготвени да се спротивстават на казнувањето на слобода на говорот, мислењето и делувањето во рамките на уставниот и правниот поредок. Со оваа брошура за Голи Оток, ние сакаме да придонесеме кон градење на општество засновано врз демократски и граѓански вредности, општество во кое Голи Оток никогаш повеќе нема да му се случи.

Д-р Борис Стамениќ

ИСТОРИСКИ КОНТЕКСТ ЗА ПОТЕКЛОТО НА КАМПОТ НА ГОЛИ ОТОК

Комунистичка Југославија беше еден од најверните следбеници на Советскиот Сојуз во годините по Втората светска војна. Југословенските комунисти се обидоа да ги копираат советските модели во политиката, културата, економијата, судството и многу други области. Сликите на Сталин беа вообичаена глетка во разни државни институции, а безграничното величање на Советскиот Сојуз и неговиот водач го исполнуваа јавниот простор. Сепак, југословенските комунисти беа водени од верувањето дека мораат да ја зајакнат својата регионална улога и да го шират комунизмот надвор од границите на Југославија. Таквата политика ги доведе во судир со Советскиот сојуз, што не одговараше на југословенските независни активности во Грција, Бугарија и Албанија. На 28 јуни 1948 година, Советите објавија Резолуција на Информбирото со цел да се изврши притисок врз Југославија и да се отстрани тогашното раководство, со надеж дека тоа ќе биде променето. Бидејќи дотогаш конфликтот беше таен, објавувањето на Резолуцијата на Информбирос предизвика шок кај граѓаните на земјата. Имено, после три години интензивна сталинизација на Југославија, беше тешко да се прифати фактот дека Советскиот сојуз и Сталин веќе не беа пријатели. Советите последователно ја изолираа Југославија, економски и дипломатски, и имаше дури и индикации за воена интервенција. Во исто време, во земјата започнаа да се појавуваат „ибеовци“ – приврзаници на Советскиот Сојуз, најчесто како резултат на тогашната политичка конфузија и луѓе збунети од новата политичка ситуација.

Половина година по објавувањето на Резолуцијата на Информбирото, кога стана јасно дека нема да има помирување со Советскиот Сојуз и дека може да се очекува само понатамошно влошување на односите, југословенските комунисти се судрија со реалното спротивставување во нивните редови, со што започнаа со организирање на логорски и затворски систем, од кои најголем беше кампот на Голи Оток, основан во јули 1949 година.

ГОЛИ ОТОК 1949 - 1956

Бројни острови ширум светот историски служеле како затворски места за политичките противници. Изолираниот јадрански остров лоциран далеку од источните граници на земјата и се наметна на југословенската тајна полиција, тогаш повикана Управа за државна безбедност (УДБА), како логично решение за изолирање на реални и наводни приврзаници на Сталин. Имено, на островот немаше вода за пиење или соодветна почва и клима, па затоа не беше населен или погоден за развој на земјоделството, освен за повремени риболов и одгледување овци. И покрај својата позиција во релативно густо населен дел од Јадранот, Голи Оток, со површина од 4,54 квадратни километри, останал пуст. Поголемиот дел од островот е незаштитен од чести налети на силна бура, додека само еден дел од југозападниот брег на самиот остров е делумно заштитен. Токму во овој дел се појави природниот пристап кон островот, на кој подоцна беше изградено пристаниште при изградбата на кампот. Остатокот од непристапниот брег, особено северната и источната страна на островот, се карактеризираат со редови клисури високи околу 200 метри и долги околу четири километри. Највисокиот врв на островот е Главина (227 метри), додека околните морски длабочини достигнуваат и до 30 метри, а најголемата длабочина е забележана под источното крајбрежје, дури 103 метри.

Овие карактеристики го направија островот природно изолиран. Геолошката структура во која доминираат варовнички карпи најмногу влијаеше на непостоењето на извори на вода или постојани површински текови на островот, поради што островската вегетација останува слаба. Камените падини се спорадично покриени со суви пасишта. Во југозападниот дел на Голи Оток, кој е нешто позаштитен од ветрот, по формирањето на кампот започна пошумувањето. Шумските области денес го претставуваат единствениот „зелен“ дел на островот.

Самата клима на островот сугерираше дека Голи Оток е прифатливо место за камп од ваков тип. Според класификациите, на островот доминира умерено топла и влажна клима со топли лета. Во зима пак, налетите до 150 км/ч се многу чести кога температурата паѓа на минус 8°С. Кога ќе се земат предвид сите горенаведени географски одредници, Голи оток претставува соодветно место за формирање на кампот, а суровите климатски услови ќе бидат врежани во меморијата на затворениците како една од главните одлики на логорот.

Голи Оток беше најголемиот логор во рамки на целиот затворски систем, каде „ибеовците“ беа затварани. За шест години од неговото постоење, низ него поминаа околу 13 000 луѓе, од кои 287 луѓе починаа на различни начини. Помеѓу 1949 и 1956 година, на Голи Оток имало и неколку помали логори, три за мажи и еден за жени. Југословенската тајна полиција (УДБА) го водеше кампот, принудувајќи ги уапсените да малтретираат други затвореници. Целиот систем Голи Оток се засноваше на идејата дека еден затвореник мора да ги осуди другите приврзаници на Сталин на копното и физички и вербално да ги нападне оние затвореници кои сè уште го поддржуваа Советскиот Сојуз. На Голи Оток имаше цела фабрика за производство каде што уапсените работеха во тешки услови; каменоломи, пилани, правење мебел, вадење песок, поправки на мали бродови, производство на плочки итн. Исто така, затворените лица работеле поголем дел од денот во една од овие производствени погони и на тој начин и обезбедувале заработка на тајната полиција. Логорот беше затворен на крајот на 1956 година заедно со крајот на конфликтот со Советскиот сојуз.

Кога станува збор за специфични логори (т.н. работни места) на Голи Оток, треба да се нагласи дека во релативно краток период од 1949 до 1956 година, по објавувањето на Резолуцијата на Информбиро во 1948 година, тогашната влада за потребите на т.н. политичкото превоспитување на осудените лица (Ибеовци) го претвори изолираниот остров во таен логор. За само неколку години, на островот се подигнати и уредени разни згради во најголема тајност заради прием на осудени, додека наскоро потоа се гради и индустриска фабрика која имала повеќе функции.

Во организациониот процес на кампот, внимателно се одбрани местата каде ќе престојуваат затворениците, со цел да одговараат на самиот остров, опкружени со бодликава жица или висок ѕид; населби за нивно групно сместување индивидуални ќелии (жени), административна зграда за истражните точки и обезбедување услуги; бункери и караули за стражарите, како

и површините за присилна работа (каменоломи, области за пошумување на острови, земјоделски површини), дизајнирани со простори прилагодени на посебниот островски пејзаж, но исто така строго наменети за основната функција на логорот. Сите овие простори и згради овозможува спроведување на изолиран живот, воспоставување дисциплина во логорот и спроведување на пирамиден систем на управување и надзор со цел да се обезбеди, во најголема можна мерка, основната политичка функција на логорот: политичко превоспитување на осудените лица.

Имаше четири логори на Голи Оток. Првиот логор „Стара Жица“ во периодот од 1949 до 1950 година, вториот логор „Велика Жица“ од 1950 до 1954 година и третиот логор Голоточки (P-5 или женски логор) кој траел од 1951 до 1952 година. Сите се наоѓале над природните заливи Татиња, Вела Драга и Вела Сењ, среде неплодно место во камениот екстремитет Олина. Тој го обликувал карстниот потоп, со што се овозможило и природно место за кампување.

За разлика од другите голи логори на островот, четвртиот логор „Петрова Рупа“, кој постоел од 1950 до 1954 година, се наоѓал во внатрешноста на островот. Сепак, овој целосно изолиран камп наменет за „непоправливите Ибеовците“ беше скриен од другите логори на Голи Оток со цел да се изолира оваа група специјални членови на ибеовците од другите осуденици. Така се создаде логорот во напуштена рударска јама, која беше ископана во периодот помеѓу двете светски војни, со цел да се вршат ископувања во потрага по руда од боксит.

Треба да се нагласи дека Голи Оток беше и најголемиот логор за интернирање на вистински и наводни приврзаници на Сталин, каде беа интернирани повеќето луѓе. Сепак, тој не беше единствениот. Покрај него, имаше два логора на островот Гргур, еден за жени и еден за офицери на Југословенската армија. Покрај тоа, ибеовците биле интернирани и во затворите во Билеќа, Пожаревац, Стара Градишка, затворот на островот Угљан и во логорот Рамски рит близу границата со Романија. Како и да е, кампот на Голи Оток беше единствениот што функционираше како место за интернирање на ибеовците во текот на целиот период на конфликтот од 1949 до 1956 година. Вкупно 15.737 лица беа затворени во разни логори и затвори во Југославија под обвинение за поддршка на Сталин во тој период.

ГОЛИ ОТОК 1956 - 1988

Треба да се направи разлика помеѓу кампот на Голи Оток, кој беше формиран со цел „политичко превоспитување“ на ибеовците, и подоцнежниот затвор Голи Оток. Оригиналниот камп беше под директна управа на федералниот Удба, додека подоцнежниот затвор беше под јурисдикција на Република СУП (Секретаријат за внатрешни работи на Социјалистичка Република Хрватска). Самата структура и значење на подоцнежниот затвор беа различни, исто како и структурата на затворениците.

По крајот на конфликтот со Сталин, Голи Оток беше привремено затворен, но југословенската тајна полиција заклучи дека производствениот погон на островот е премногу профитабилен за да го затвори. Иако во 1953 година логорот на Голи Оток (дотогаш се нарекуваше „Мермерна работилница“) беше преименуван во КПД Раб - Голи Оток, а дури по 1956 година функционираше како затвор за деликвенти, млади возрасни лица, криминалци и политички затвореници. Денешниот изглед на остатоците од Голи Оток датира во голем дел од времето на затворањето на Голи Оток, иако сеуште можат да се пронајдат објекти кои датираат од времето кога овој остров бил и логор. Казнено-поправниот дом на Голи Оток беше затворен во 1988 година, а потоа скоро целосно опустошен.

Затворски згради на местото на поранешниот логор „Велика Жица“
Автор на фотографијата: Дарко Бавољак

РАЗГЛЕДУВАЊЕ НА ГОЛИ ОТОК ЗА 60 МИНУТИ

Бродови со притворени лица, но и со разни материјали, најчесто пловеле од пристаништето „Бакар“ и пристигнувале во „Пристаништето“ на Голи Оток, кое било формирано за време на изградбата на логорот во 1949 година. Наскоро се изградија разни објекти и придружната инфраструктура на малото пристаниште, а на островот беше изградено и мало бродоградилште за ремонти.

„Пристаништето“ остана во лошо сеќавање на затворениците во логорот, пред се поради колоните затвореници кои понекогаш броеја и по 2000 луѓе кои крвнички ги тепаа новодојдените во логорот. Беа забележани бројни смртни случаи на притворени лица кои не ја преживеале поворотката.

Фотографија на пристаништето
Извор: Архива на здружението Голи оток „Анте Земљар“
Авторот е непознат

Фотографија на т.н. зграда Хотел
Извор: Архива на здружението Голи оток „Анте Земљар“
Авторот е непознат

Т.н. „Хотел“ е зграда изградена во 1950 година. Зградата служеше како сместувачки капацитет за истражители членови на Удба (1 кат), заедно со простор за испрашување на притворени лица додека на приземјето се наоѓаше кантината. Денешната шума околу зградата „Хотел“ е резултат на пошумување од 1950 година. Имено, основањето на кампот го смени Голи оток и неговата околина, на начин што влијаеше врз затворениците во него. Областа пред зградата првично била камен шут, како што се гледа на фотографијата. Администрацијата на логорот сакаше да го пошуми Голи оток или барем делови од него каде што е можно. Земјата беше носена од блиските околни острови, со цел да се посадат садниците, од кои претежно беа борови. Тајната полиција користеше систем кој комбинирано вршеше политичко преобразување и принудна работа. Затворените, честопати со часови ги користеле сопствените тела како заштита на садниците од жешкото сонце.

Со зголемувањето на бројот на уапсени членови, се зголеми и бројот на притворени на Голи Оток. Така, капацитетите за сместување во првиот камп „Стара Жица“ станаа недоволни, па управата на логорот одлучи да изгради втор поголем камп, познат како „Велика Жица“ или „Жица“. Кампот е изграден во 1950 година и имал повеќе од 20 камени павилјони, од кои секој можел да собере околу 250 осудени лица. Камп беше опкружен со бодлива жица со караули, и имаше мало пристаниште. Постојат и згради изградени за културната секција, кујна, магацини, санитарни простории итн. По затворањето на кампот, „Жицата“ на ова место беше формиран затворот Голи Оток КПД. Оригиналните згради видливи на фотографијата беа уништени. Денешниот изглед на страницата во голема мера го одразува изгледот на затворот од подоцнежните децении.

Фотографија од кампот „Велика Жица“
Извор: Архива на здружението Голи оток „Анте Земљар“
Авторот е непознат

Фотографија од зградата на Центарот за самоуправа во логорот Автор на фотографијата: Дарко Бавољак

Кампот на Голи Оток имал специфична административна структура. Самата Удба, југословенската тајна полиција, скоро никогаш не беше присутна во самиот логор. Таа воспостави систем на самоуправање во логорот каде привилегираните затвореници на логорите управуваа со други осудени лица. Беше воспоставен е цел систем на привилегии и хиерархија на внатрешниот логор, што беше лост на „политичко превоспитување“. Зградата „Центар“, врвот на самоуправата на кампот, е една од ретките автентични згради во „Жица“. Таму, раководителите на самоуправата на логорот ги координираа задачите добиени од Удба, спроведуваа планови за работа или примаа притвореници и соработници. Ова место беше особено омразено кај населението во логорот. Имено, уапсените биле добро свесни дека подобните притвореници сместени во „Центар“ се продолжена рака на Удба. Раководството на „Центар“ имаше бројни привилегии за кои обичните затвореници во логорот можеа да сонуваат само: кревети, неограничена храна и пијалок, па дури и алкохол. Тие не мораа да работат, а можеле да издаваат наредби. Патем, слични организациски модели, каде што затворениците управуваат со затвореници во име на администрацијата, може да се најдат во нацистичките логори, како и во советските гулаги.

Фотографија од остатоците од логорот „Петрова Рупа“
Автор на фотографијата: Дарко Бавољак

Логорот „Петрова Рупа“, алтернативно наречен „P-101“ и „Манастир“, се состоеше од голема барака каде беа интернирани околу 130 луѓе и помала зграда од тули за кујната на логорот. Кампот е изграден во јама длабока околу десет метри, од кои неколку биле ископани на Голи Оток во периодот меѓу двете светски војни со цел да се бара руда од боксит. Уапсените главно биле тврдоглави ибеовци, стари комунисти, водачи на Комунистичката партија на Југославија пред да дојде Тито на власт, луѓе со долг стаж во Советскиот Сојуз, славени партизански команданти итн. Сите, поради нивната долга партиска историја, не биле во прилог на Тито и главно ја поддржувале страната на Сталин. Со цел да ги изолираат од другите притворени, тие беа сместени на ова осамено место каде што беа подложени на тешка тортура. По распуштањето, кампот беше затрупан. На фотографијата е прикажана локацијата каде што најверојатно се наоѓал кампот „Петрова Рупа“.

Притворените ја паметат жедта како еден од најтешките проблеми на Голи Оток. Затоа, една од најдобрите позиции што притвореникот би можел да ја добие во логорот е улогата на „водоносец“. Водоносец беше личност која имаше задача да дели вода за време на оброк или работа. Водоносец имал моќ да одлучува да им даде на затворениците повеќе или помалку вода. Можеше да пие вода и самиот, кога сакаше и колку што сакаше, но секогаш беше во опасност од другите затвореници. Секој ја сакаше неговата позиција и беше подготвен да стори сè за да ја постигне. Едноставно, никогаш немаше доволно вода.

Освен фактот дека затворениците понекогаш се казнуваа со помали порции вода, водата логистички беше тешко да се испорача на Голи Оток. За таа цел, имаше носач на вода „Извор“ кој го снабдуваше кампот со вода. Еден од начините смислено да се реши проблемот со недостиг на вода на островот беше да се изгради голема мртвица каде што се собираше дождовница.

Фотографија на резервоар за вода
Автор на фотографијата: Дарко Бавољак

Голи Оток не беше само место за тортура и интернирање на луѓе, туку и многу елабориран индустриски комплекс. Од самиот почеток на постоењето на логорот, тајната полиција ги користеше затворениците за разни работни места од изградба на логори, пошумување на островот, па сè до експлоатација на камен од Голи Оток. Со текот на времето, се развиле и други гранки на производство, како што се обработка на камен, железо, дрво, поправка на брод, екстракција на песок итн. Тајната полиција, Удба, заработи многу пари од овие активности и тргуваше со разни производи и сировини на островот Голо. Бројни работилници беа основани на местото на првиот камп „Стара Жица“, кои беа преместени на некоја локација во близина на пристаништето по 1956 година. Интересно е што на Голи Оток веќе подолго време има фабрика за терацо плочки, чии производи асфалтираат бројни јавни институции низ целата земја.

Фотографија од работилници на Голи Оток
Автор на фотографијата: Дарко Бавољак

Фотографија од камена зграда
Автор на фотографијата: Дарко Бавољак

Камената зграда е прва зграда на Голи Оток. Изградена е во 1949 година благодарение на притворените за потребите на администрацијата на логорот и истражителите. По завршувањето на изградбата на нов и поголем објект за сместување на администрацијата и истражителите во 1950 година (види точка 2), камената зграда била користена за сместување на чуварите. Во подоцнежните периоди, камената зграда често ја менувала својата функција.

ВЕРА ВИНТЕР (1923 - 2015)

Извор:
Приватен албум на семејството Winter

Вера Винтер, родена како Баришиќ, беше млада службеничка во една од федералните институции во Белград. По објавувањето на Резолуцијата на Информбирото летото 1948 година, еден од нејзините познаници беше препознаен како симпатизер на Сталин, што беше доволна причина и таа да стане сомнителна. Откако на двајца агенти на УДБА таа наивно призна дека слуша радио Москва брзо беше уапсена. По тешката истрага, таа е депортирана во женски логор на Голи Оток.

„Имав среќа. Бев во една бригада носејќи камен, од брегот до ридот. Она што беше тешко освен носењето на каменот беше што немавме чевли, туку неколку гумени влечки. Тоа всушност беа стари автомобилски гуми што ги врзувавме за нашите стопала. Ужас. И по кратко време, крвта почна да тече од моите нозе, па морав да ја искинам блузата и да направам влечки (...) Најтешко ми беше тешката физичка работа без одмор. Тоа постојано носење камења или цементни кеси од утро до вечер. До неодамна можев да видам лузни, а некои може да се видат и денес, иако поминаа 60-тина години. Тоа е првото. А другото беше психичка исцрпеност, толку многу што се расипав внатре. Не можев повеќе, си реков, ќе направам што и да побараат од мене само за да умрам во тој момент. Можете ли да го замислите тоа?“

Извадок од интервју со Мартин Превишиќ во 2009 година во Загреб

ЖЕНСКИ КАМПОВИ

За време на конфликтот со Сталин, 862 жени биле уапсени и интернирани во логорите. Осудите за жени беа скоро исти како кај мажите. Жените биле физички одделени од мажите од моментот на апсење. За време на истрагата, тие биле во специјални затвори или во посебни делови од затворот. Тие беа судени во одделни судења, по што беа пренесени во логори и затвори каде беа одвоени од мажите. Првиот логор во кој биле сместени во периодот од август 1949 до јануари 1950 година, бил т.н. Рамски рит, кој се наоѓа на границата на Југославија поинаку со Романија. Логорот се наоѓал во мочурлива област во близина на непријателската земја, па затворениците набрзо биле префрлени во затворот Забела во Пожаревац.

После тоа, жените биле префрлени во логор на островот Свети Гргур, каде поминале околу една година, од април 1950 до април 1951 година, пред да бидат префрлени во Голи Оток во кампот наречен „Радилиште 5“ (РВ). Тие таму поминале една година. За тоа време, иако беа на островот заедно со мажите, тие не беа во контакт со нив. Според сведочењата на поранешните притворени, тие само повремено се гледале од далеку. Женскиот логор на Голи Оток беше на особено недостапно место, кое имаше особено лоши временски услови, бидејќи беше изложено на постојан налет на ветер. Слично на административната структура на машките логори, истражителите беа жени, а условите за живот и работа беа тешки. По Голи Оток, затворените лица повторно биле префрлени на соседниот остров Свети Гргур, каде го надгледувале распаѓањето на системот на логорите и нивното ослободување.

Фотографија од остатоците од женскиот камп на Голи Оток
Автор на фотографијата: Дарко Бавољак

Фотографија од поранешни работилници на Голи Оток,
Фотографија е направена од воздух
Автор на фотографијата: Бруно Лоје

Автор на фотографијата: Дарко Бавољак

Алфред Пал беше графички уметник и сликар. Голем дел од неговото семејство загина во холокаустот, а тој самиот беше затвореник на италијанските и усташките логори. Во 1943 година влегол во партизаните. По избувнувањето на конфликтот со Сталин, тој помина скоро четири години на Голи Оток. Уапсен е како приврзаник на Резолуцијата на Информбиро во 1949 година. Тој беше ослободен во 1953 година. Пал подоцна ќе се присетише што му беше најтешко во логорот:

„Најтешко ми беше лично да останам човек во логорот. Верувам дека тоа беше така за секого, бидејќи она што се бараше од една индивидуа беше спротивно на она што се очекуваше од нормалниот човек. Не сакав да го сторам тоа и за тоа ќе се борев до крај. Не сакав да ги галванизирам своите другари, не сакав да тепам други осудени лица, не сакав да истрчам кај истражителот за пријава. Ја платив цената. Трипати ме бојкотираа, неколкупати ме тепаа и на крајот бев синоним за „банда“. Тоа беше цената, но не сакав ниту да се помрднам од идејата да останам човек на Голи Оток.

Извадок од интервју со Мартин Превишиќ во 2009 година во Загреб

Југословенската тајна полиција им забрани на притворените да зборуваат за Голи Оток и нивните искуства во логорот. Пред да бидат ослободени, затворениците од логорот мораа да го потпишат т.н. „обврска“ во кои тие ветија дека ќе молчат за настаните во логорот под закана за повторно затворање. Повратниците главно зборуваа за Голи Оток само со луѓе на кои најмногу веруваа. Така, Голи Оток долго беше југословенска јавна тајна. Темата на пресметката со приврзаниците на Сталин првпат започна да се пробива низ литературата кон крајот на 60-тите години на минатиот век, со романот на Драгослав Михаиловиќ „Кога цветаа тикви“. По смртта на Тито во 1980 година, беа објавени десетици романи (Исаковиќ, Хофман, Селениќ, Михаиловиќ) засновани врз сведоштва на поранешни затвореници во логорот кои ја отворија оваа тема за време на постепената либерализација на општеството. Во исто време, се јавија некои сомнителни и задоцнети гласини од определена официјална историографија, како и извинување од страна на членови на службите за државна безбедност од времето на спорот Тито-Сталин, го оправдаа постоењето на логори за притвор тврдејќи дека „без Голи Оток Југославија ќе станеше Голи Оток“. Во 80тите година на 20тиот век, конфликтот со Сталин стана тема на повеќе играни филмови, меѓу кои беа „Балканскиот шпион“ и „Татко на службено патување“. Појавата на филмови, сведоштва и таканаречената „литература на Голи Оток“, имаа силен ефект врз југословенското општество, кое веќе се соочуваше со криза. И покрај историскиот контекст по повод формирањето на кампот, излегување на податоците во јавноста за тортурата која се случувала таму, дополнително разочара многу луѓе и придонесе кон зголемување на недовербата во југословенскиот комунистички поредок. По „распадот на Југославија, логорот остана неистражена тема, а воедно и новите држави наследници не гледаа голем интерес во наследството на поранешната заедница.

ВЛАДИМИР БОБИНАЦ (1923 - 2014)

Автор на фотографијата: Зоран Петриќ

Владимир Бобинац беше уапсен како студент по историја на Филозофскиот факултет во Загреб. Помина две години на Голи Оток. По демократските промени во 90-тите години на минатиот век кога беше дозволен пристап до Голи Оток, Бобинац започна да води приватни тури во Голи Оток. До неговата смрт, тој помина илјадници луѓе на патот пренесувајќи им ги искуствата од логорот до нив. Владимир Бобинац еднаш го опиша своето искуство од Голи Оток со следниве зборови:

„Голи Оток е народната маса. Алфред Пал, Павле Равлиќ или Јас не сме голи. ‘Голи’ не е индивидуа бидејќи тој е маса. ‘Голи’ е котек на едни со други „другари“ од војната. И тоа е тешко да се опише. ‘Голи’ е како филмот на Ајнштајн за бунт на морнар во Одеса каде што нема главен актер со убави заби, но масите ја играат главната улога. Нема херој на Голи затоа што херој не може да има две или повеќе години. Херојот умира или не умира во секунда додека умираше на ‘Голи’ со години. Може да страда само до одредена мерка по што ќе се сонпнете и станете дел од разбеснетата толпа што се бори и се заканува едни на други. Единствениот услов да се преживее е да се стане дел од таа толпа. Тешко е да се опише како голоостровски систем го смени човекот да стори сè што требаше да стори. Тоа е мојот поглед на сето тоа“.

Извадок од интервју со Мартин Превишиќ во 2010 година во Крк

ГОЛИ ОТОК ВО СОВРЕМЕНАТА ХРВАТСКА КУЛТУРА НА СЕЌАВАЊЕ

Голи оток е едно од историски и симболично најзначајните места во модерната историја на Хрватска. Негостоубивиот остров во подножјето на Велебит беше обележан како централно место на репресија на неистомислениците од југословенскиот комунистички режим. Сепак, и покрај неговата историска и симболичка важност, постоењето на поранешниот логор, подоцна затвор, сега го означуваат ново уништените руинирани згради што се распаѓаат во карпестата област на островот. Повнимателни посетители на островот ќе забележат неколку информативни табли, односно спомен-плочи посветени на жртвите, како и туристички и угостителски објекти со многу сомнителна адекватност. Во овој момент може да се сонува за музејско-образовна институција што ќе го тематизира „Голиот Оток“ врз основа на професионални научно-истражувачки, музејско-дидактички и педагошки стандарди.

Уништувањето на поранешниот логор, подоцна затвор, живописно го илустрира односот на хрватската држава и хрватското општество кон Голи Оток и неговите жртви. Голи оток и неговите жртви денес се само една од низата секундарни теми во културата на сеќавање, оставена на грижата за неколкуте ентузијастички кои најчесто ја поврзуваат семејната историја со оваа болна тема. Со оглед на важноста на темата-диктатури во градењето демократска политичка култура, како и истакнатата улога на комунистичката репресија во културата на сеќавање на повеќето современи посткомунистички општества во Европа, се поставува прашањето зошто е тоа така.

Причините за скромната видливост на Голи Оток во хрватската култура на сеќавање се многубројни. Зборувајќи за маргиналното претставување на темата Голи Оток во хрватската култура од сеќавање и реткото изразување на емпатија кон жртвите, треба да се каже дека амбивалентниот однос кон жртвите во логорите за превоспитување потекнува од периодот на социјалистичка Југославија. Комбинацијата на незнаење за околностите на апсењето, депортацијата и условите на затворениците на Голи Оток од една страна и стравот од советската инвазија и нејзините последици од друга страна, резултираше во сомнителни прашања

кои сè уште го обликуваат јавното мислење на оваа тема. Некои од овие прашања се: Дали на Голи Оток имало политички затвореници или обични криминалци? Ако тие беа политички затвореници, дали беа навистина жестоки поддржувачи на Сталин? Ако тие беа сталинисти, што друго можеше да се стори освен да ги интернира на изолирано место? Ако не беа сталинисти, како воопшто се најдоа во ситуација да бидат уапсени и интернирани?

Факт е дека некои од уапсените на Голи Оток беа ревносни поддржувачи на Сталин, што ја комплицира ситуацијата со признавање на статусот на жртва и оние затвореници кои завршија на Голи Оток само затоа што некој злонамерно ги осуди како наводни поддржувачи на Резолуцијата на Информбиро. Политичките елити на комунистичка Југославија се обидоа да ја сокријат или оправдаат политичката репресија врз нивните противници, што делумно го објаснува амбициозниот однос кон Голи Оток во социјалистичка Југославија. Тишината, произволното градење на оправдување и клеветата на политичките противници се стратегии за легитимација во секоја диктатура.

Фотографија од зградата на Голи Оток 2018
Автор на фотографијата: Борис Стамениќ

По затворањето на затворот и заминувањето на последните затвореници кон крајот на осумдесеттите години, беше планирано да се изгради туристичко одморалиште на островот, но плановите за развој на туризмот на островот беа прекинати со почетокот на војната во Хрватска во 1991 година. Иако се наоѓаат надвор од воената област, објектите на поранешниот затвор Голи Оток се темелно ограбени, уништени и заборавени. Одгледувачи на говеда од околните населени места го користат Голи Оток за пасење овци кои непречено шетаат на островот.

Сепак, одговорот на прашањето зошто жртвите на политичка репресија врз Голи Оток не наоѓаат недвосмислено почитување и широко социјално признавање дури и денес во демократски, посткомунистички поредок, бара подетален увид во современата хрватска култура на меморија и вредносно-идеолошките рамки на современото хрватско општество.

Првата причина за маргинализацијата на Голи Оток во хрватската култура на сеќавање е етничката структура на затворениците. По 1990 година, етноцентричната политика на историјата преовладуваше во посткомунистичките општества. Релативно нискиот процент на Хрвати меѓу притворените не го квалификува како место на национално страдање.

Друга причина е идеолошката ориентација на жртвите. Без оглед дали биле приврзаници на Резолуцијата на Информбиро, многу од затворениците биле строги комунисти, Југословени и ветерани на Народноослободителната борба. Овој факт се одразува негативно и на нивната перцепција кај дел од хрватското општество. Поради идеолошката ориентација на голем број затвореници, Голи оток не се вклопува во новите историски наративи. Иако е јавно признат и признат како симбол на репресија во комунистичка Југославија, Голи оток не е централен елемент на антикомунистичкиот дискурс во Хрватска, што како последица ја намалува неговата општа видливост.

Третата причина за маргинализацијата на Голи Оток во хрватската култура на сеќавање е „Татковинската“ војна, односно фактот дека војната за независност на Хрватска беше потврдена како централна вредност и идентитетски симбол на хрватското општество во текот на нејзината прва половина на 90-тите години на минатиот век. Војната во контекст на распадот на социјалистичкиот поредок и мултинационалната федерација е колективно искуство што ја разликува Хрватска од повеќето посткомунистички општества во Европа и делумно ги објаснува разликите во односот кон меморијализацијата на модерното минато.

Од друга страна, треба да се нагласи дека повеќекратното искуство на војни и идеолошки мотивирано насилство во Хрватска во 20 век денес се манифестира во бавен, но забележлив тренд на плурализација на хрватската култура на сеќавање и барем имплицитен соживот на некогаш непомирливи спротивности. Иако тоа е фундаментално позитивен процес, плурализацијата на културата на сеќавање резултира и во перцепцијата на конкуренцијата меѓу жртвите и чувството во јавноста дека „другите“ се грижат само за своите, а нашите жртви не гледаат и признаваат“, што следствено води кон нови поделби и конфликти.

Колку политичкото насилство и неговите жртви окупираат дел од јавноста, се гледа од револтираните коментари на порталите и социјалните мрежи. Анонимноста на учесниците во дискусиите на Интернет, секако придонесува за радикализам на изразените ставови, кои честопати се претвораат во навреди и закани. Во исто време, се повеќе луѓе се повлекуваат од дискусиите во јавниот простор, исплашени од говорот на омраза (нема зашто овде да има нов пасус) омраза или забележувајќи дека не се заинтересирани за историја или политика. Во такви околности, жртвите на политичко насилство често паѓаат во втор план и стануваат целосно небитни. Позитивно е што владини претставници или барем нивни пратеници со венци може да се видат на комеморацијата на годишнината на Голи Оток. Претставници на политичките институции на Република Хрватска најчесто го посетуваат Голи Оток на 23 август по повод Европскиот ден на сеќавање на жртвите на сите тоталитарни и авторитарни режими. Но, помеѓу испраќањето пратеници со венец и изградбата на музејско-образовна инфраструктура со квалификуван персонал и програми, постои долг пат што бара значителни инвестиции и подготвеност на разни политички и социјални чинители да го поддржат процесот.

Фотографија од пристаништето на Голи Оток во 2018 година
Автор на фотографијата: Борис Стамениќ

И покрај недостатокот на меморијална институција и придружни објекти, интересот на домашните и странските посетители да го видат Голи Оток го поттикнува развојот на туристичката инфраструктура во аранжманот на претприемачи од околните населени места Крк, Раб и Сењ и Јурјево. Поранешниот логор, или затвор на Голи Оток, се користи за рекламирање екскурзии и правење сувенири што ги тривијализираат страдањата на затворениците на Голи Оток. Посетителите можат да се возат на островот на камени патеки во приколка што ја влече трактор со натпис „Голи експрес“. На посетителите им стои на располагање и угостителскиот објект „Пржун“, што на локално наречење значи „Затвор“. Островот повремено го посетуваат т.н. „Чамци за забави“ со гласна музика.

Литература

- Banac, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita*, Zagreb 1990.
Bilić, Đuro. *Goli otok i Dabrovine*, Zagreb 1998.
Bobinac, Vladimir. *Informbiroovac: uspomene iz Titova Alcatraza*, Zagreb 2017.
Ćuruvija, Slavko. *Ibeovac: ja, Vlado Dapčević*, Beograd 1990.
Ercegović Miloš, Josip. *Šest godina u paklu Golog otoka*, Rijeka 2002.
Hrast, Radovan. *Viharnik na razpotjih časa*, Ljubljana 2007.
Isaković, Antonije. *Tren 2*, Beograd 1982.
Jovanović, Dragoljub. *Muzej živih ljudi - tom I*, Beograd 1990.
Lebl, Ženi. *Ljubičice bela – Vic dug dve i po godine*, Gornji Milanovac 1990.
Mihailović Dragoslav. *Kad su cvetale tikve*, Beograd 1987.
Mihailović, Dragoslav. *Goli otok 1*, Beograd 1990.
Marković, Dragan. *Istina o Golom otoku*, Beograd 1987.
Nikčević, Tamara. *Goli otoci Jova Kapičića*, Beograd 2010.
Previšić, Martin. *Povijest Golog otoka*, Zagreb 2019.
Simić, Mihajilo. *Na Golom otoku*, Beograd 1990.
Zemljar, Ante. *Pakao nade*, Zagreb 1997.

Impresum

Фондација Фридрих-Еберт
Регионална канцеларија за Хрватска и Словенија,
Прашка 8, 10000 Загреб, Хрватска

За издавачот: Туркан Каракурт, Е-пошта: tuerkan.karakurt@fes.hr
www.fes.hr

Фотографии: Архива на здружението Голи Оток „Анте Земљар“, приватна архива на д-р Мартина Превишиќ, приватен албум на семејството Winter, Дарко Бавољак, д-р Борис Стамениќ, Бруно Лоје, државна геодетска управа
Фотографија на насловната страница: Стражарска кула на Голи Оток.
Автор: Дарко Бавољак
Година: 2020 година

Комерцијална употреба на сите медиуми објавени од Фондацијата Фридрих-Еберт (FES) не е дозволена без претходна согласност од FES. Ставовите изразени во оваа публикација се на авторите и не мора да се совпаѓаат со ставовите на FES или организацијата во која работат авторите.

ГОЛИ ОТОК 1949 -1956

0 50 100 500m

Автори:

Мартин Превишиќ е доцент на Катедрата за историја на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Загреб. Тој држи предавања фокусирани на современата историја на Хрватска и Југославија по 1945 година. Во 2014 година, на Филозофскиот факултет во Загреб, тој одбрани докторска теза под наслов „Историјата на логорот на Информбирото на Голи Оток 1949-1956“.

Борис Стамениќ е координатор на програмската област „Култура на сеќавање“ во здружението „Documenta - центар за справување со минатото“ и предавач и обучувач од областа на граѓанското образование на младите и возрасните. Во 2015 година, на Универзитетот Хумболт во Берлин, тој одбрани докторска теза под наслов „Политичкиот живот на една игра. Сињската алка како медиум на политички легитимитет во 20 век“.

Влади Бралиќ е основач и директор на проектната канцеларија „Архитектонско и градежно студио“ во Риека. Дипломирал на Архитектонскиот факултет во Загреб. Како дел од докторските студии на истиот факултет, тој подготвува дисертација за архитектурата на логорот за политички затвореници на Голи Оток.